

FARMING

Investigator: Torika.0

Interviewee: Ratu Epeli Roseru.....Delaitoga, Matailobau.

ULUTAGA: NA VAKAYAGATAKI NI QELE ENA GAUNA E LIU.

- Ena gauna e liu ni sa vakarau me dua na lewe ni vanua me cakava edua na nona i teitei na nonaloga ni uvi. Na matai ni ka ena cakava ena lako mai vua na turaga ka mai vakacabora vua edua na yaqona ka kerei ira tiko kina na lewe ni koro mera lai vukeyi koya ena nona i teitei. Ni sa caka oti na yaqona na turaga sa qai kacivi ira na lewe ni koro, sa na lai vakaraitaka veira na kerekere nei koya na turaga koya. Sa na tukuna sara yani veira ni sa na lai samu nai teitei nei koya na turaga ka gole yani ki kerekere. Sa na gunuvi sara na kena yaqona, ka sa tukuni sara yani ni sa na mataka sa na lai samu na were. Ia koya nai taukei ni teitei e dodonume vakarautaki koya baleta ni kila era sa lai cakacaka vua na lewe ni koro. Ni sa lai were oti ka ra sa lesu mai ki na koro, ko taukei ni teitei sa na waraka toka na nodra lesu mai. Ni sa na vakarautaka tiko na kedra magiti na kedra Oco.

- Sa na dua tale na tanoa yaqona mera qai veitalanoa toka. Ia ko taukei ni teitei sa nonai tavi na sasamaki, ia nanonatei uvi ena lako tale yani kina na turaga. Era sa na lai cukita na were ka sa teivaki sara na uvi. Ko ira na lewe ni koro taucoko era sa na cakava vaka kina. Ni sa lai oti kece sara na lewe ni koro na teivaki ni nodra uvi. E sa dau macala vinaka sara na gauna me tei kina na uvi kei na veika tale eso. Sa dau kilai tale tu ga na gauna cava me sa na cavu kina. Mevaka e liu edau tu ga na vula ni tei uvi kei na vula ni samusamu. Ena gauna sa matua kina na ka era qai cakava sa na qai kau mai na nodra i Sevu vua na nodra turaga. Dua talega na kena i wase ena kau yani ki vale ni lotu. Koya ka lai caka vua na turaga esa na qarauna tiko na nonai tavi, mevaka na kakana kei nayaqona me na qaravi ira na kau uvi yani. Ia ena gauna eliu edau tiko talega na gaun sa dau lai caka kina nai Sevu levu. Oqori mera lai sevu na lewe ni vanua, ni sa oti oqori saqai maroroi na uvi ena dua na Lolo. Ia dua na kena wase talega ena maroroi me kedratou tiko ena veigauna. Enamaroroi talega na nona i tei ni yabaki mai muri. Mevaka e liu edau teivaki ga kina dalo kei na uvi. Sega talega ni dua na tavioka e laurai ena gauna e liu, yaco kina me sautu na vanua baleta na nodra muria vaka vinaka na lewa. Vakakinana cauravou era dau rogoca vakavinaka na nodrau vosa na nona i tubutubu.

- ka mani yaco kina mera dau gone dau teitei ka ra sai tu talega ena kakana. Ni sa matua na nonai teitei ena tara na nona Lolo me sa wasetani tiko mai kina koya me vakayagataki kei koya me maroroi. Era dau yalo vata tale ena gauna eliu ko ira na marama ena nodra caka kakana ko ira na turaga era sa tea na nodrai tei. Ni dua na so levu kinadua na vanua sa lako sara ga yani na dalo kei na uvi.
- Edau tei ena vula cava na uvi ?
- Edau tekivu toka mai enavula ko Maji ko Epereli, me yacova sara ni sa yabaki dua yani sa lai Sevutaki sara yani. Sa tiko talega na vula i tatamusuki kei vula ni teitei. Era sa dau kila sara tu ga na vula cava mera tei uvi kina.
- Era dau kila vakacava na vula ni teitei ?
- Ia e liu ni sa kilai ga ni vula ko Maji sa lai vaka yacori sara na teitei. Mevaka na uvi na vanua ga e qele dina ga sa na rawa ni teivaki kina na uvi.
- Na cava edua teivaki vakalevu na uvi kei na dalo ?
- Kevaka e tamata gumatua sara ena rawa nirua na nona were, ka vaka talega kina na loga ni dalo ni sa sinai koyasa na rawa ni tokivaki tale yanikina dua na vanua tale. Karawa nidau drau vakacaca baleta ni ra veivuketaka kei na dui watidra kei ira na luvedra. Koya ka segani dau yaco kina na dausiga, baleta gona nira gugumatua. Koya ga e makutaka na nona i teitei ena levu tale ga

- na nona i teitei.
- Na cava edau vakayagataki ena tei uvi ?
- Edau vakayagataki kina nai Sau ka dau caka tale ga na kena kaila. Rawa ni lewe rua na cauravou dua na buke uvi. Ni dau keli na kena qara me titobu sara sa qai bulu tale na qara ka sa biu sara e cake na tei ni uvi. Kevaka e balavu sobu na nomu kelia na qara ena balavu ka levu talega nanomu uvi. Sa tiko talega koiria mera dau tatamai na qele, ia ena yasani logani uvi edau samaki sara vaka vinaka. Kevaka e vanua bucabuca ena caka edua na kena vakata se keli me dau drodro kina na wai.
- Edua beka nai balebale ni nodra dau kaila ?
- Sa kena i vakarau ga mai liu me dau vakabulabulataka tu na nodra tei uvi. Sa qai tavi nei taukei ni teitei me lai taya mai na gasau me caka me kena i vakada ni uvi. Era sa du kila vinaka sara tu ga na gauna sa na matua kina. Ni sa lai caka na sevu sa kau yani ki Vale Levu , na matai ni uvi sara ga. Nai sevu edau kau droka ga mai me rauta toka e rua na uvi, ka sa kila sara toka na turaga. Sa qai tu ga na sevu ni lewe ni vanua tacoko mera gole mai kina Vale levu mera mai kana vata.
- Vakacava beka na gauna sa dau kau yanikina nai Sevu vua na turaga ?
- Nai sevu koya sa dau caka ga mai me mai kania na turaga. Sa na kau ga mai sega ni dua na yalewa me dau tiko ni kana uvi tikonaturaga.

Cont'd Page 5.

- E tiko beka na Sau ni ka oqo kevaka edua e sega ni kauta yani na nodra i Sevu ?
- Koya ka dau sega nikauta yani na nona i Sevu sa na dau sauti koya na nonai valavala. Ia edau tu yavica sara era qai dau sega ni cakava na tikina koya. Mai na gauna e liu ko ira kecega na lewe ni vanua era dau kauta mai na nodra i Sevu.
- E tu beka edua na nodra i tei na marama ?
- Edau kena i vakarau me ko ira sara ga na marama era dau samaka na nodra i teitei, oqori mera da veivuke taka. Sa qai dau tuga na nodra i tei mevaka mera lai tea na nodra voivoi. Ia na turaga edau qarava ga na kakana. E liu era dau veivuketaka na cakacaka baleta na nodra mata vuvale. Mevaka na bele era tea na marama, rawa ni ra mai veivuke talega na turaga.
- Na cava beka era dau vakayagataka na qase e liu me lelevu na nodra i tei ?
- Sega era dau qarava ga vakavinaka baleta ni vakaturaga taki na kena teivaki. Koya gona na nodra qarava vinaka ga ena lelevu talega na nodra i tei .
- Ocei edau lewa na vanua mera teitei ?
- Era dau lewa sara ga na vanua mera mai teitei kina. Ena kau ga yani dua na yaqona vua na turaga me lai caka kina na nonai teitei. Sa na vakadonui ga mai sa na qai lai solevaki vakoro.

Cont'd Page 6.

- Kevaka era sa sautu na lewe ni koro koya ena kakana ena lagilagi kina ko koya. Kevaka e vanua dausiga ena madua kina na turaga. Koya gona era dau gumatua kina na qase ena teitei, mevaka ena gauna e liu sega vakadua ni yaco na dausiga.
- E dau vakayagataki beka vakacava na tavioka ?
- Ena gauna e liu edau biu yani me kedra na vuaka na tavioka.
- Edau dolotaki talega na loga ni dalo ?
- Ni sa lai oti na tei ni dalo edau kailavaki talega. Ni sa dau voleka ga ni oti era sa dau soqoni vata sara mai mera mai kailavaka.
- Na kakana cava beka edau vakarautaka nai taukei ni teitei ?
- Edua na ka e rawata mai mevaka me dua navuaka qai dua toka yani na tanoa yaqona, me kani nona vaka-vinavinaka meira na mai teitei .
Sa qai dau tavi toka nei taukei ni teitei medau qarauna toka na nonai teitei, mevaka koi rau vaka-veiwatini. Sa kena levu beka ga koya.

S A O T I